

УДК 94 (477.83.86)

Лілія Шологон

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ СЕГМЕНТ СУЧАСНОЇ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті аналізуються праці переважно сучасних зарубіжних дослідників з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. крізь призму дослідження ними джерел із зазначеної проблематики. Це, зокрема австрійська, польська, чеська, російська та англомовна історіографії нашої проблеми. Першою характерною рисою цих праць є те, що автори надавали пріоритет не україномовним джерелам, а тим, які в силу різних обставин були для них найбільш доступними. Інша – в першу чергу стосується російської та польської історіографії обраної теми, де нерідко спостерігається одбокий та упереджений підхід до джерел, що розкривають національно-культурний рух українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Ключові слова: Галичина, національно-культурний рух, зарубіжна історіографія, джерела, джерелознавчий сегмент.

Національно-культурний рух українців Австро-Угорщини, зокрема Галичини у другій половині XIX – початку XX ст. став предметом дослідження окремих наукових розвідок зарубіжних істориків, які представляють уявлення про спільну етнополітичну та етнокультурну традицію в рамках дуалістичної імперії, а нині – незалежних центральноєвропейських і східноєвропейських держав, утворених на уламках Австро-Угорщини. Це зокрема австрійська, німецька, польська і чеська історіографії нашої проблеми. Вважаємо, що актуальним є для сучасної історичної науки не лише з'ясувати концепції їх авторів щодо національно-культурного руху українців краю, але й джерельну базу досліджень.

Метою статті є проаналізувати історіографічний доробок сучасних зарубіжних вчених, що досліджують різні аспекти національно-культурного руху Галичини другої половини XIX – початку XX ст. та джерельне підґрунтя їх наукових праць.

Обрана тема частково відображена у працях сучасних українських вчених Я. Грицака [1], І. Райківського [2], І. Монолатія [3], однак повного висвітлення в історіографії ще не отримала.

Значною популярністю в сучасній українській історіографії користується розроблена чеським істориком Мирославом Грохом періодизація національних рухів у XIX – початку XX ст., що, на наш погляд, є прийнятною для структуризації національно-культурного руху українців краю зазначеного часового проміжку. Вчений як один з провідних фахівців у галузі вивчення національних рухів, значну частину свого наукового доробку присвятив аналізу проблем формування тих націй, що в XIX ст. не мали своєї державності, стійкої культурної традиції, підпорядковувалися представникам іншої національності (визначив цей тип національного розвитку як «відродження» пригнобленої чи «малої» нації) [4]. На основі об'єктивного аналізу доступної йому джерельної бази він виокремив три фази розвитку національного руху: перша – академічна (обмежувався питаннями мови, літератури та історії), друга – культурницька (фаза національної агітації, коли ширша мережа патріотів, що гуртувалася навколо газет, журналів, культурних та просвітницьких товариств, національних шкіл, розпочала працю по розповсюдженню в масах національної свідомості), третя – політична, що розпочалася наприкінці XIX ст. разом із створенням українських політичних партій та найбільш яскраво заявила про себе в добу Української революції 1917–1921 рр. Сучасні українські вчені, що мають значний доробок у дослідженні національних рухів, зокрема О. Добржанський, М. Кугутяк, І. Райківський загалом погоджуються із запропонованою періодизацією. Хоча останній в одній із своїх праць зазначив: «Зрозуміло, що цей поділ не виключає наявності в певних хронологічних рамках елементів тієї чи іншої стадії «національного відродження», можливості перерв, стагнацій і навіть зворотнього розвитку... поширення національної ідеї в маси повинно розглядатися як тривалий, суперечливий і багатоаспектний процес» [3, с. 179].

Суттєвий доробок у дослідженні обраної теми має й англомовна історіографія, її джерельним підґрунтям є переважно документи, що зберігаються у західноєвропейських архівних установах. Однак спостереження та узагальнення зроблені англомовними істориками видаються нам досить оригінальними. Професор історії Стенфордського університету Ларі Вулф у праці «Ідея Галичини. Історія та фантазія в політичній культурі Габсбургів» зазначав, що кордони Галичини упродовж

всього її існування в складі Габсбурзької монархії досить грубо можна порівняти з кордонами середньовічної Галицької держави. Зрозуміло, що частина назви нової адміністративної одиниці Австрійської монархії – Королівства Галичини та Володимирії з Великим князівством Краківським і князівствами Освенціма і Затору – була запозичена від Галицько-Волинського князівства (Галичини та Володимирії), що у XIII ст. впродовж нетривалого часу належало угорській короні. Таким чином, Марія-Терезія, що серед інших титулів мала звання королеви Угорщини, могла більш-менш легітимно претендувати на свою історичну власність. В рамках цієї адміністративно-територіальної одиниці українські землі були інтегровані до монархії за моделлю інших земель корони. Більше того, народи Галичини – поляки, русини-українці, євреї та інші відчували, що ідентичність їх спільнот набула сенсу в рамках цього коронного краю [5].

«Ранні національні рухи створили і очолили письменники, переважно поети й історики, їхня політика ґрунтувалася більше на літературі, ніж на життєвих реаліях. Національні лідери поводитися так, наче відчували підтримку свідомо організованого народу, навіть знаючи, що нація існувала наразі лише в їхніх книжках», – критично зазначав британський історик Алан Тейлор [6, с. 30].

Про малодосліджену сьогодні проблему, національну політику Австрійської імперії у 50-х рр. XIX ст. він писав: «Новому абсолютизмові бракувало перспективи, що було найгіршим. До 1848 р. люди гостро усвідомлювали недоліки системи, проте вірили у можливість їхнього усунення. Тепер будь-які усунення стали неможливі: Габсбурги віддали перевагу силі перед компромісом. Вже не було привілейованих націй чи мов. Усі стали рівними, але насамперед рівною мірою невдоволені, адже 1848 р. всі скоштували принад національної свободи або її примари» [6, с. 85].

Щодо демократичних перетворень в Австро-Угорщині у 60-х рр. XIX ст. та українського національно-культурного руху на цьому етапі розвитку, британський дослідник Ендрю Вілсон в праці «Українці: несподівана нація» зазначав: «Русинам поталанило, що реформи 1867 р. сталися через покоління після революції 1848 р., коли вже існував місцевий «русинський патріотизм» [7, с. 176].

Фахівець з історії Східної Європи, професор Ельського університету Тімоті Снайдер у праці «Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569–1999» [8] спробував дати відповідь на запитання: як українська ідея перетворилася на модерну політику і чому саме в Австрії? Він вважає, що у великій мірі її вдалося зреалізувати завдяки українцям із Наддніпрянщини, які на території Галичини, завдяки демократичним реформам, що відбулися в державі у 60-х рр. XIX ст., змогли поширити свої ідеї.

В історичних працях австрійських учених, зокрема Й. Леслі [9], спостерігаємо дослідження міжетнічних конфліктів у Габсбурзькій монархії. Також австрійські історики вивчають мультикультурну спадщину народів західноукраїнських земель австрійського періоду [10]. В основному їх праці базуються на німецькомовних джерелах, які зберігаються у фондах Австрійського державного архіву, передусім у його першій частині – Архіві цісарського дому, двору і держави.

Теж саме стосується джерельного підґрунтя монографії чеського вченого Г. Гійє [11], що відзначається значною змістовністю та концептуальністю. У центрі уваги наукового дослідження реалізація політичних прав етнічних еліт Австро-Угорської монархії у віденському парламенті та крайових сеймах, політичних партіях, втілення в життя принципів національно-культурної автономії окремих народів імперії. Чимало місця в праці відведено австрійсько-угорському та угорсько-хорватському порозумінню, натомість українсько-польському і шляхах його вирішення присвячені тільки окремі сюжети.

Чимала увага в працях зарубіжних істориків відведена осмисленню феномену москвофільства на території Східної Галичини. Підґрунтя цієї ідеології польський вчений Ярослав Мокляк вбачає у цілеспрямованій політиці російської дипломатії і церковних кіл, щодо майбутньої анексії українських земель Австро-Угорщини. Історик впевнений у виключній орієнтації москвофілів на російську культуру [12]. Що стосується сучасних російських дослідників, то вони дотримуються переважно протилежних поглядів, щодо проблеми русофільства. Зокрема, російський історик В.Савченко стверджує про глибокі історичні традиції москвофільського руху і про австрійську антиукраїнську політику народоців, головних опонентів русофілів [13]. Хоча останнє спростовують всі джерела, що сформувалися в процесі їх діяльності. Поряд з цим німецькі дослідники Рікард Вульпіус [14], Анна Вероніка Вендланд [15], Клаус Бахман [16], поляк Пауль Бест [17] вважають русофільство частиною процесу національного самовизначення українців.

Серед праць з історії українського руху в підавстрійській Галичині варто також виокремити монографії історика Яна Козіка, який працював в період комуністичного правління в Польщі, що справедливо вважаються істотним і водночас єдиним кроком уперед в польській історіографії в осмисленні джерел та ідеології українофільського руху в Галичині. На його думку польсько-

українська співпраця періоду “весни народів” була неможливою, з одного боку через прагнення поляків контролювати український рух, а з іншого – через прихильність австрійських русинів до цісаря, австрійський лоялізм, на відміну від революційних прагнень польської сторони [3, с. 56]. Проте дослідження Яна Козіка не отримали подальшого розвитку в сучасній польській історіографії, де на основі однобокого та упередженого аналізу джерел, домінує концепція про український національно-культурний рух як штучний витвір австрійської династії під час революційних подій 1848 р., а не як результат серйозних етнополітичних змін у суспільстві.

Польський дослідник Даріуш Мацяк [18] зробив свій внесок у вивчення польсько-українського компромісу в Галичині, який хронологічно окреслив періодом 1888–1895 рр. На думку автора, галицькі українці зразково використали угоду для зміцнення власних національних позицій, що створило підґрунтя для розбудови української державності наприкінці Першої світової війни. Його колега Чеслав Партач [19] вважає, що «нова ера» 1890–1894 рр. принесла полякам тільки «моральне задоволення», тоді як галицькі українофіли отримали можливість значно активізувати свою діяльність. Він вважає, що Галичина на початку ХХ ст. відігравала роль «П'ємонту» як для відродженої Польщі, так і України, тому поступово перетворювалася в регіон перманентного конфлікту, який було неможливо розв'язати політичними методами. Ця думка знайшла своє продовження в праці Ольги Кіх-Маслей [20], яка розкрила образ України в оцінці еліти Кракова кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Дослідниця аргументувала тезу, що новочасна українська національна ідентичність кристалізувалася в безпосередній опозиції до польськості, що стало причиною назагал негативного образу українця в польській громадській думці [3, с. 61–62]. Безперечно, в цих та інших працях польських науковців домінують джерела польськомовного походження та часто некритичний їх аналіз, коли йдеться про національний та національно-культурний рух українців Галичини.

Австрійський вчений Міхаель Мозер у серії мовознавчих досліджень використав значний масив україномовних джерел «літературного» характеру, де аргументовано, коректно та змістовно подав історію формування української мови в Галичині, змальовував масштабну палітру мовних і політичних дискусій на широкому європейському тлі. М. Мозер спокійно й переконливо показав необґрунтованість поширеного погляду, нібито «український національний рух, на відміну від москвофільського, не цікавився спадщиною Київської Русі» [21, с. 120]. Дослідник пропонував відмовитися від терміну «язичіє», що поширений як в українському мовознавстві, оскільки вважає, що воно було лише певним етапом на шляху формування нової літературної мови на переважно народній основі. Мову русофілів він називає «русино-російською», бо в її основі була російська мова, куди вони з огляду на австрійську цензуру свідомо додавали галицько-українські мовні елементи, а також несвідомо, бо часто не знали російської літературної мови [21].

Загалом у зарубіжній, здебільшого, сучасній історіографії національно-культурний рух українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. висвітлюється у контексті історії інших європейських держав, і безперечно, проблематиці яку ми досліджуємо приділяється незначна увага. Другою характерною рисою таких праць є те, що автори надавали перевагу джерелам іншомовного походження, переважно тим, які в силу тих чи інших обставин були для них найбільш доступними. Третя – в першу чергу стосується російської та польської історіографії обраної теми, де нерідко зустрічається однобокий та упереджений підхід до джерел, що розкривають національно-культурний рух українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / Я. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
2. Монолатій І. Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізньогабсбурзьких Галичини і Буковини / І. С. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. – 432 с.
3. Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття / І. Я. Райківський. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – 932 с.
4. Hroch M. Małe narody Europy. Perspektywa historyczna / M. Hroch / Przekład G. Pańko. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 2008. – 168 s.
5. Wolff L. The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture / L. Wolff. – Stanford: Stanford University Press, 2010. – 504 p.
6. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. Тейлор / Переклад з англійської: А. Портнов та С. Савченко. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – 268 с.
7. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Е. Вілсон / Переклад з англійської Н. Гончаренко та О. Гриценка. – К.: «К. І. С.», 2004. – 552 с.
8. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999 / Т. Снайдер. – Київ: Дух і літера, 2012. – 624 с.
9. Leslie J. Der Ausgleich in der Bukowina von 1910: Zur österreichischen Nationalitätenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg / J. Leslie // Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung. Gerald Stourzh zum 60. Geburtstag / E. Brix, T. Fröschl, J. Leidenfrost (Hrsg.). – Graz – Köln – Wien, 1991. – S. 113–144.
10. Galizien um die Jahrhundert Wende. Politische, soziale und kulturelle verbindungen mit Österreich. Herausgegeben von Karlheinz Mack; mit einem Geleitwort von Erhard Busek und einer Einleitung von Richard Georg Plaschka. – Wien: Verlag für Geschichte und

Politik, 1990. – 115 s. 11. Hye H. P. Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation / H. P. Hye. – Praha: Karolinum nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. – 260 s. 12. Moklak J. Moskwofilstwo (moskalofilstwo) i rusofilstwo. Uwagi o terminologii. W związku z artykułem Atidrzeja A. Zieby / J. Moklak // Stadia historyczne. Kwartalnik. – Kraków, 2000. – R. XLIII. – Zesz. 4 (171). – S. 701–712. 13. Савченко В. Восточная Галиция накануне Первой мировой войны (этносоциальная ситуация по данным российского Министерства иностранных дел) / В. Савченко // Отечественная история. – 2005. – № 6. – С. 32–41. 14. Вульпиус Р. Слова и люди в империи: к дискуссии о «проекте большой русской нации», украино- и русофилах, наречиях и народностях / Р. Вульпиус // Ab Imperio. – 2006. – С. 355–369. 15. Wendland A. V. Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848–1915 / A. V. Wendland. – Wien, 2001. – 644 s. 16. Bachmann K. Piąta kolumna Moskwy? Ruch rusofilski w Galicji a austriacka polityka zagraniczna przed Pierwszą wojną. Światową / K. Bachmann // Biuletyn Ukrainoznawczy. – Przemyśl, 1999. – № 5. – S. 11–19. 17. Best P. J. Moskalofilstwo wśród ludności lemkońskiej w XX wieku / P. J. Best // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. – 1993. – № 103. – S. 143–154. 18. Maciak D. Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895 / D. Maciak. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 407 s. 19. Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908 / C. Partacz. – Toruń: Adam Marszałek, 1996. – 280 s. 20. Kich-Maslej O. Ukraina w opinii elit Krakowa końca XIX – pierwszej połowy XX wieku / O. Kich-Maslej. – Kraków, 2009. – 247 s. 21. Moser M. «Ruthenische» (ukrainische) Sprach- und Vorstellungswelten in den galizischen Volksschullesebüchern der Jahre 1871 und 1872 / M. Moser. – Wien, 2007. – 251 s.

Лилия Шологон

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ ДВИЖЕНИЕ УКРАИНЦЕВ ГАЛИЧИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВВ.: ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ СЕГМЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ЗАРУБЕЖНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье анализируются труды в большинстве современных зарубежных исследователей истории национально-культурного движения украинцев Галичины второй половины XIX – начала XX в. через призму исследования ими источников по данной проблематике. Это, в частности австрийская, польская, чешская, российская и англоязычная историографии нашей проблемы. Первой отличительной особенностью этих работ является то, что авторы придавали приоритет не украиноязычным источникам, а тем, которые в силу разных обстоятельств были для них наиболее доступными. Другая – в первую очередь касается русской и польской историографии темы, где нередко наблюдается односторонний и предвзятый подход к источникам, раскрывающим национально-культурное движение украинцев Галичины второй половины XIX – начала XX вв.

Ключевые слова: Галичины, национально-культурное движение, зарубежная историография, источники, источниковедческий сегмент.

Liliya Shologon

THE NATIONAL UKRAINIAN GALICIAN CULTURAL MOVEMENT OF THE LATE NINETEENTH – EARLY TWENTIETH CENTURY: THE SEGMENT OF SOURCES OF MODERN FOREIGN HISTORIOGRAPHY

The article analyzes mostly the current works of foreign researchers on the history of the national-cultural movement of the Ukrainian Galichina of the late nineteenth – early twentieth century through the research of the sources on these issues. In particular Austrian, Polish, Czech, Russian and English historiography of our problem was the subject of interest for us. The first characteristic feature of these works is that the authors didn't give priority to the Ukrainian sources and they mostly analyze those which for various reasons were the most accessible for them. Another feature especially concerning the Russian and Polish historiography of the chosen theme can be outlined as one-sidedness and biased approach to the sources that reveal the national cultural movement of the Ukrainian Galichina of the late nineteenth – early twentieth century.

Key words: Galichina, the national-cultural movement, foreign historiography, sources, source-segment.